

Sté výročie narodenia Samuela Štefana Osuského (7. 6. 1888 Brezová pod Bradlom — 14. 11. 1975 tamže) je príležitosťou, aby si ho slovenská filozofická obec pripomenula predovšetkým z dejinno-filozofického hľadiska. V tomto odbore Osuský vykonal najvýznamnejšiu časť svojho bádateľského diela.

S odstupom času si čoraz jasnejšie uvedomujeme závažnosť jeho priekopníckeho úsilia pri zrode dejín filozofie ako osobitnej disciplíny v modernej slovenskej filozofii. V objektívne priaznivejších okolnostiach, ktoré dnes máme pre filozofickú prácu v porovnaní s minulosťou, nevieme byť vždy spravodliví k tým, ktorí tvorili za iných, ťažších spoločenských, národných, a najmä inštitucionálnych podmienok. A jednako viacerí z nich položili základy toho, na čom ďalej stavíme. Patrí k nim aj Samuel Štefan Osuský svojou iniciatívou v popularizácii dejín svetovej filozofie, ale predovšetkým v základnom výskume pramenného materiálu k dejinám filozofického myslenia na Slovensku.

Svojho času boli najznámejším Osuského spisom jeho *Prvé slovenské dejiny filozofie* (1939). Pre mnohých záujemcov a mladých adeptov filozofie umožňovali dotyk s mysliteľskou aktivitou ľudstva od najstarších čias do súčasnosti a zároveň, v záverečnej kapitole, podávali stručný prehľad dejín filozofie na Slovensku. Táto kapitola mala svoju programovosť. Osuský ňou chcel ukázať, že medzi národy, ktoré primerane svojmu počtu a pomerom, v akých žili, prispeli do veľkej zásoby dejín filozofie, aj Slováci.

Svoje dejiny filozofie zamýšľal Osuský ako slovenskú náhradu za učebnice Josefa Tvrdeho a Josefa Krála. Tento zámer sa mu v plnosti nepodaril. Nedosahoval ich profesionálnu akribiu, a navyše, vtedajšiemu študentovi filozofie Osuský už nemohol poskytnúť to, čo mu dávalo čítanie pôvodných diel filozofov a štúdium veľkých dejín filozofie od Ueberwega a Heinzeho.

Osuského filozofická práca sa dostala do zmeneného kontextu v rokoch 1948—1950, keď naša spoločnosť a s ňou filozofická obec prežívala radikálnu premenu v názoroch na základné politické otázky a v súvislosti s nimi aj na problémy a ciele filozofickej teórie a historiografie. Po nástupe socializmu a marxizmu sa začalo radikálne prehodnocovať dedičstvo dávnejšej a nedávnej minulosti, ale často tak, že sa z vaničky vylievalo s vodou aj dieťa. Osuského — presvedčeného demokrata, humanistu, Slovana a aktívneho protifašistu vyznamenaného roku 1947 Československým vojnovým krížom — označili niektorí jednostranní kritici div nie za prísluhovača nacionalistického klérofašistického režimu a za nepriateľa ľudu. Osuský bol síce teológ, evanjelický kňaz a biskup, ale nebol klerikál. Teologická problematika a argumentácia už od mladosti neuspokojovala jeho bádavého ducha, nedávala mu úplnú odpoveď na otázky: „Aký je zmysel môjho, nášho života, života národa a ľudstva, čo môže človek poznať a vedieť... Na tieto otázky možno síce odpovedať aj vierou, náboženstvom, ale človek obdarený myslou a rozumom chce mať svoj životný názor odôvodnený aj myšlienkovou, rozumovou, inak by nežil plne duchovne“, píše v *Dejinách slovenskej filozofie po Štúra*, ktoré plánoval vydať ako základ slovenskej filozofickej historiografie (zostali v rukopise, ktorý je v archíve Matice slovenskej). Dištinkcia filozofie a teológie, vedomie nedostatočnosti teologických riešení pre kultúrnu spoločnosť a národ neboli síce dôvodom,

aby opustil náboženstvo, ale boli motívom, prečo v rokoch 1920—1925 absolvoval popri kňazskom povolení filozofiu na Karlovej univerzite v Prahe, prečo sa nevedel uspokojiť s domnienkou, že by „Slováci neboli ničoho vytvorili v korune vied, vo filozofii“ a prečo, napokon, každú svoju voľnú chvíľu venoval hľadaniu stôp filozofickej aktivity v tvorbe Slovákov mimo domova, ale najmä v ich duchovnom živote od národného prebudenia. Systematicky začal už od r. 1920 študovať staré záznamy, matriky cudzozemských univerzít, zbieral bibliografické anotácie v desiatkach maďarských, nemeckých, poľských, českých i latinsky písaných katalógoch a príručkách. Neopomenul nič, čo bolo ako-tak prístupné. Bol šťastný, keď na univerzitách vo Viedni, v Krakove, Bologni, Prahe, Wittembergu, Halle, Jene objavil mená študentov zo Slovenska a mohol zaznamenať sľubné filozofické pokusy v ich dizertáciách, dišputách, tézach a tobôž v knihách.

Koncom dvadsiatych rokov sa mu už začali črtiť obrysy uceleného obrazu, ktorému dal v *Zlatej knihe Slovenska* [1928] názov *Nástin vývoja slovenského myslenia filozofického*. Táto štúdia vyšla aj v Buňákovom *Slovenskom náučnom slovníku* [1932]. Osuského *Nástin* je zaujímavý ako prvá syntéza a po metodologickej stránke svojou periodizačnou štruktúrou: a) ľudová filozofia, b) kresťanská filozofia, c) filozofia humanizmu a evanjelickej scholastiky, d) osvietený racionalizmus, e) idealizmus, f) realizmus. Tejto schémy sa pridržal v celej ďalšej výskumnej činnosti a v jej publikačnom spracúvaní, iba ju doplnil kapitolou o protireformačnej scholastike a najnovších smeroch. Jednotlivé periodizačné medzníky chápal ako kvalitatívne a smerové zmeny v ideovom prúde v očividnej závislosti od vzorov európskej filozofickej historiografie. Jednako práve konfrontácia domácej situácie s rozvinutou filozofickou tradíciou vyspelých západoeurópskych krajín ho priviedla k názoru, že „aké je žitie-bytie a aké sú pomery, také je aj filozofovanie“. Národ, ktorý prešiel toľkými politickými, hospodárskymi a kultúrnymi pohromami, ktorý prežil ťažkú dobu cudzieho nevoľníctva, ktorý ničili tatarské pleny, turecké vojny, náboženské zápasy a napokon sústavné odnárodňovanie, nemohol na toto všetko nereagovať špecifickým svetovým a životným názorom. Pri bližšom pohľade, hoci o tom explicitne nehovorí, sú ním vymedzené periodizačné medzníky dejinno-filozofickej aktivity na Slovensku späť s kľúčovými premenami spoločenskými a národnými.

Neľhádám, pravdaže, u Osuského zblížovanie sa s historickým materializmom. Chcem len upozorniť, že napriek absencii verbalizovaného poznatku o súvislosti bytia a myslenia v dejinnom vývine sa Osuského spracovanie slovenského filozofického myslenia vyznačuje ako celok poznaním, že podoby filozofickej tvorby boli u nás vždy také, aké dovoľoval alebo vyžadoval konkrétne-historický rámec našej existencie a situácie. K nej patrilo aj to, že žijúc v strede Európy a nemajúc vlastné zdroje vzdelania, nadobúdali sme si ho v cudzích ideových ohniskách a prinášali domov často len v pasívnej, receptívnej forme, inokedy v pokusoch o produkciu na úrovni univerzít, kde naši študovali už od čias humanizmu a reformácie, a niekedy v cudzine osvojené vzdelanie bolo Slovákom katapultom pre rozvíjanie vlastných koncepcií (obdobie národnej filozofie). Takýto pohľad chránil Osuského pred nihilistickým podceňovaním, ale aj pred neodôvodneným preceňovaním našej myšlienkového minulosti a podnecoval ho uvažovať nielen zo zorného uhla súvislostí domáceho a európskeho, do ktorého zahŕňal aj vzťahy k slovenskej filozofii, ale aj z hľa-

diska tvorivej diferenciacie a takpovediac pokrokového prínosu slovenských reprezentantov.

O týchto charakteristikách sa môžeme preveriť najmä na príklade Osuského monografických štúdií a knižných prác o filozofii štúrovcov. Ale aj vo svojich čisto materiálových príspevkoch z najstarších období, súhrnne uvedených *Úvodom do filozofických štúdií našich dávnych predkov* (Veda a viera, 1930—1931), vedel postihnúť o nemeckej reformačnej filozofii v 16. a 17. stor., že to bola neproduktívna evenjelická scholastika „ospravedlňujúca z milosti Božej vieru, do ktorej služby si — ako v stredoveku — stala filozofia, dialektika i logika“. Preto ani slovenskí magistri, hoci ich Osuský napočítal desiatky, nemohli podľa neho dosiahnuť vo filozofii nijaké pokroky, ale „opakovali iba staré veci“. Len tí, ktorí prekročili melanchtonovskú pozíciu, ako napr. J. Bayer a I. Caban, dospeli v niektorých prácach k už novým, moderným prúdom a k relatívnej pôvodnosti.

Podobne Osuský nachádzal kvalitatívne rozdiely čo do významu teoretickej iniciatívy aj u osvietenských mysliteľov. Už v spomenutom *Náštine* z roku 1928 hodnotí Jána Laurentzyho ako odlišného od ostatných osvietencov, lebo „jeho hlas je triezvy, kritický, ba revolučný, ako u R. Bacona koncom stredoveku a P. Ramusa a Bacona Verulama začiatkom nového veku. Plachý, Doležal, Feješ, Seberfny, všetci mali svoje filozofické autority, modly, ktorým sa klaňali“. Osuský vyzdvihuje z Laurentzyho úvahy *De idolo philosophiae* tie myšlienky, ktorými malohontský osvietenec odhaľuje škody ideového autoritárstva tak pre rozvoj filozofie, vedy a poznanie pravdy, ako aj pre blaho spoločnosti a výchovu ľudí k samostatnosti. Pretože ten, kto len cudzími očami vidí, cudzou autoritou dá sa viesť a odpočíva na práci iných, ten viac verí ako premýšľa, viac závisí od náhody ako od rozumnosti“. V tomto zmysle napr. kantovca Michala Steigela odbavuje „nakrátko nie preto, že by jeho práca *Fragmentum syntheseos sensualium* nebola zaujímavá a významná, ale preto, lebo je iba krátkym výťahom zo známej Kantovej *Kritiky čistého rozumu*“.

S vážnym filozofickým a kultúrnopolitickým zámerom napísal Osuský triológii *Štúrova filozofia* (1926), *Hurbanova filozofia* (1928) a *Hodžova filozofia* (1932). Imponuje dodnes nielen svojou materiálovou dôkladnosťou, ale aj národným pátosom a obranou sociálnej progresívnosti štúrovskej generácie. Už hlasisti začali paušálne problematizovať teoretický základ národno-obrodeneckej filozofie zakotvený v nemeckom klasickom idealizme a vyčítať mu špekulatívnosť, romantické vizionárstvo, odtrhnutie od reálnych potrieb Slovenska, politickú orientáciu na konzervatívne Rusko. Kritické hlasy vo vzťahu k ideám a činnosti tejto generácie sa rozmnožili po vzniku republiky. Milan Hodža v mene teórie o jednotnom československom národe sa vo svojej knihe *Československý rozkol* (1920) dehonestujúco dotkol nielen Štúrovej mysliteľskej úrovne, ale aj korektnosti jeho politických krokov a sociálneho programu. Na Hodžovu knihu promptne odpovedal Jozef Škultéty spisom *Sto dvadsaťpäť rokov zo slovenského života 1790—1914* (1920) prevažne historicko-jazykovednými argumentmi. Osuský sa podujal vyjadriť sa k tejto problematike gruntovnejšie a s komplexnejším záberom. Zmenil svoj pôvodný pracovný plán napísať dejiny filozofie na Slovensku v ich geneze, od počiatku až po vyvrcholenie v národnej filozofii, reprezentovanej štúrovským pokolením. Podľa vlastných slov zdalo sa mu v danej situácii potrebné začať obrátene, postaviť proti jednostrannej a apriórnej generalizujúcej interpretácii zmyslu našej prvej naozaj národnej školy jej

objektívny, historicko-filozofickou metódou získaný obraz, aby sme vedeli, či prítomnosť, ktorá z nej vyrástla, vyrástla na dobrom základe a na správnych úsiliach.

Vo vzťahu k štúrovcom si vo svojej filozoficko-historickej práci kladieme dnes, prirodzene, inak akcentované otázky a inak argumentované odpovede ako Osuský. Ale jeho úsilie o objektívnosť priviedlo ho aj pri tejto ústrednej téme našej ideovej minulosti k mnohým dodnes platným poznatkom. Na svoj čas prezieravo skorigoval mienku o idealizme obrodenských mysliteľov ako o hmlistom romantizme, hoci nepoprel ani ich romanticko-éterický rozlet, ani konzervatívne a mystické črty a ani mesianistické vízie. S citom pre ich mysliteľské individuality rozšíril protirečivé syntézy stavebných častí romantického národno-obrodenského svetonázoru u Štúra, Hurbana, Hodžu, Kellnera-Hostinského, Hroboňa. Systémy ich náhľadov posudzoval nie abstraktne, doktrínársky, ale v jednote názorov a činov v zmysle ich vlastného presvedčenia, že „skutky sú uskutočnená veda, filozofia“. O Osuského nepredpojatosti pri rozlišovaní filozofie a teológie svedčí fakt, že robil rozdiel medzi „rationalistom a vo veciach náboženstva zdržanlivým“ Štúrom, v mladosti radikálnym a v starších rokoch „ortodoxným, dogmaticky stvrdnutým luteránom“ Hurbanom, „rodeným bohoslovcom“, ale svetské potreby národa triezvo vidiacim Hodžom.

Osuský urobil mnoho na zmapovaní teoretického a kultúrno-historického dedičstva štúrovskej generácie. Dôrazne obhajoval aj demokratický a protifeudálny zmysel jej národného programu. Vedel však aj o omylnosti tých, ktorí hľadajú nové a o relatívnosti pokroku poznania na poli filozofie. Jeho postoj k vývinu ideí bol v princípe konvergentný s názormi Jána Lajčiaka, ktorého rukopis *Slovensko a kultúra* vytiahol z prachu zabudnutia, zredigoval ho a roku 1921 sprístupnil verejnosti. S Lajčiakom súhlasil v tom, že kultúrny život nie je nič absolútne hotové a dokonalé, na čom by sa nemalo a nedalo vždy niečo meniť. Ak je niečo pre jednu epochu dostatočne vysoké a sformované, bez nových ideí v nasledujúcom veku upadne do stagnácie. Aj táto Osuského názorová pozícia je očividne neteologická. Vyplynula mu totiž z jeho historicko-filozofických prieskumov, kde herakleitovské panta rei patrí priamo k podstatnej kvalite skúmaného predmetu.

Z pôvodného zámeru „prejsť systematicky celými dejinami slovenskej filozofie“ sa Osuskému všeličo nespĺnilo. V roku 1951 odišiel do dôchodku a odvtedy sa ako historik filozofie publicisticky odmlčal.